

Cloaca Maxima i Roma: En to tusen år gammel kloakkledning og dens beundrere

Av Marit Ruge Bjærke

Marit Ruge Bjærke er dr.scient. i marinbiologi og har for tiden permisjon fra Miljødirektoratet for å ta en master i europeisk kultur og kunnskapshistorie.

Innledning

Roma og Romerriket er kjent for mye: Fantastiske felttog, gladiatorkamper, enorme monumenter og god kaffe. Men noe Romerriket burde være enda mer kjent for, i hvert fall for folk som er interessert i vann og avløp, er ingeniørkunsten sin. Denne artikkelen skal handle om Romas første avløpsledning, Cloaca Maxima.

Gode sanitærforhold har vært et tema, nærmest siden tidenes morgen. I femte Mosebok forteller Moses hvordan Gud vil at man skal gjøre det: «Utenfor leiren skal du ha et sted som du kan gå til. Blant dine redskaper skal du ha en kjepp, og med den skal du grave ned avføringen når du har sittet der ute. Herren din Gud går jo omkring i din leir ...». Før var det enkelt. Å gå et stykke utenfor leiren var nok. Men jo flere mennesker på jorden, desto mer problematisk å bli kvitt avføringen sin på et sted hvor den ikke var til sjenanse for andre. Byene ble større og større, og sanitærforholdene verre og verre. Heldigvis kom romerne og byen Roma. Det ble sagt at romerne ikke fant på noe nytt innen kunst og arkitektur, bare kopierte og kombinerte det de hadde lært av grekerne. At de var fantastiske ingeniører kan imidlertid ingen ta fra dem. Romernes første avløpsledning, Cloaca Maxima, er over 2500 år og fortsatt delvis i funksjon. En artig tanke for en VA-ingeniør som sitter og skal lage prosjektregnskap og lur på om hun skal sette nedskrivningstiden til 20 eller 40 år.

Å bygge et rør

På 500-tallet f.Kr. ble altså arbeidet med det som skulle bli Romas første avløpsrør, Cloaca Maxima, startet. Det var Romas etruskiske konge Tarquinius Priscus, som igangsatte prosjektet. Cloaca Maxima skulle renne fra området rundt Forum Romanum og ut i Tiberen. Da byggingen startet var området bare en sump mellom Romas høyder, antagelig med en liten elv eller bekk i midten.

Den første delen av byggeprosessen var en åpen, steinsatt grøft. Men bygging av en slik dreneringsgrøft var ekstremt arbeidskrevende, særlig når grøften skulle bli så dyp og så stor at en kjerre greit kunne kjøre i den (Palladio, 2006). Som det ofte har vært opp gjennom historien, var det også i dette tilfellet tyranni som muliggjorde prosjektet. Plinius den eldre (23 til 79 e.Kr.), forteller i sin encyclopedi *Naturalis historia* at siden det ikke var nok slaver tilgjengelig ble romerske borgere selv tvunget til å arbeide med kloakken. Arbeidet var så hardt at folk begikk selvmord for å slippe unna. Men kong Tarquinius fikk kroppene til de som hadde begått selvmord korsfestet. Skammen ved korsfestelsen skulle hindre at flere stakk av fra arbeidet på denne sleipe måten (Edwards, 1996).

Det er usikkert når romerne begynte å forurense vannet som rant i dreneringsgrøften. Det vi vet er at Cloaca Maxima ble overbygget til et rør på 200- eller 100-tallet f.Kr. Det ble også gjort store forbedringer og reparasjoner under

keiser Augustus. Ifølge historiene reiste Marcus Agrippa, keiser Augustus' høyre hånd, gjennom Cloaca Maxima i båt i år 33 f.Kr. og fjernet store mengder avfall som hadde tilstoppet kloakken (Gowers, 1995). I samme periode ble nettet av dreneringsrør gradvis bygget ut, og utgjorde etter hvert et stort underjordisk nettverk. I motsetning til mange av de andre kloakkrørene, var ikke Cloaca Maxima rett, men svingete som en virkelig, meanderende elv. Dette tyder på at den opprinnelig ble bygget akkurat der elven gikk. Kanskje ikke den ingeniørmessig beste måten å bygge en avløpskanal på, men for romerne kan det ha stått større ting på spill, nemlig en religiøs plikt. Rennende vann var hellig, også det som rant i et dreneringsrør (Hopkins, 2012).

Å tilbe et rør

Romerne og deres forgjengere tilba altså rennende vann. Templer for guden Janus, som var ansvarlig for å kontrollere makten som lå i hellig vann, lå blant annet ved Cloaca Maxima og er de første eksemplene på at romerne hadde et religiøst forhold til avløpsrørene sine, eller i hvert fall vannet i dem (Hopkins, 2012). Disse helligdommene er borte i dag. På Forum Romanum finner vi imidlertid fortsatt rester etter helligdommen for Venus Cloacina, gudinne for kloakken. Hennes tempel befant seg rett over der hvor Cloaca Maxima går. Tempelet var opprinnelig sirkelformet, med en trapp opp til en plattform med to statuer av Venus. Gudinnestatuen av Venus Cloacina er dessverre borte, og det eneste man kan se av helligdommen i dag er en liten ring av hvite steinblokker, figur 1.

Vi vet ikke mye om Venus Cloacina. Senere tider assosierer Venus først og fremst med skjønnhet og kjærlighet, men hun var også gudinne for vann og fruktbarhet, og tydeligvis også for vask og rituell renselse (van Essen, 1956). Også andre steder har det vært gudinnestatuer av den greske versjonen av Venus, Afrodite, plassert i offentlige bad og rett over kloakker (Eitrem, 1923). Noen har ment at deler av helligdommen også var et kumlokk, en vei direkte ned i Cloaca Maxima. Vannet der var nok etter hvert altfor skittent til å bli brukt i rensesritualer,

Figur 1. På Forum Romanum kan man se rester etter helligdommen for Venus Cloacina, så sant noen har klippet gresset. Foto: Marit Ruge Bjærke.

men den tankemessige koblingen mellom den religiøse renselsen og Cloaca Maxima ser ut til å ha bestått i romernes hukommelse. Sann kunne avløpet beholde sin hellige posisjon og bli beundret, selv om det etter hvert inneholdt ganske mye dritt.

Det er også en tredje guddom som har tilknytning til kloakken i Roma, om enn litt løsere. Turistattraksjonen Bocca della Verità, en rund marmormaske formet som et ansikt, befinner seg i dag i kirken Santa Maria in Cosmedin. Masken har hull der øyne og munn skal være, og myten sier at dersom man forteller en løgn med hånden i munnen til figuren vil den bli bitt av. Morsomt nok er figuren sannsynligvis ikke annet enn et kumlokk som en gang dekket en nedgang til Cloaca Maxima. Guddommen som er avbildet er antagelig Oceanus, kilden til verdens vann og vannets endelige mål (Hopkins, 2012).

Å beundre et rør

Dreneringen av overflatevannet rundt Forum Romanum ga i første omgang romerne tørre og malariafrie områder. Senere gikk antagelig også utslippet fra de offentlige latrinene rundt Forum i kloakkrøret. I antikken var faktisk kloakken en av de store turistfellingene i byen, og ble sterkt beundret av greske tilreisende. Plinius den eldre mente at det å uttrykke beundring for kloakkrørene i Roma i seg selv var et tegn på høy moral, figur 2. På Plinius' tid var de eldste delene av Cloaca Maxima nærmere 700 år. Plinius gjør et nummer av dens bestandighet i *Naturalis Historia*; den tåler både tid og vann, fallende bygninger og jordskjelv. Selv om det lå en mørk historie om diktatur og overgrep bak byggingen av Cloaca Maxima, ble den for romerne et viktig symbol på deres store fortid. Både fordi den var romersk, ikke gresk, og fordi den symboliserte Romas begynnelse og byens aller tidligste historie (Gower, 1995).

Senere ble det mer vanlig å sammenligne kloakken med et monster, med synd, eller å se på den som endetarmen i byens kropp (Bergsøe, 1877; Gower, 1995). Det negative ved stinkende

Figur 2. Naturforskeren Plinius den eldre (23 til 79 e.Kr.). Illuminasjon fra den første italienske oversettelsen av *Naturalis Historia*. Denne utgaven er fra 1476 og fins i Biblioteca Angelica i Roma. Foto: Marit Ruge Bjerke.

avføring ble blandet med det hellige og historiske, i en miks som aldri gjorde det mulig for romerne å være bare stolte av at de hadde verdens eldste kloakksystem. Selv om Cloaca Maxima altså var et av de eldste monumentene i byen, vakte den liten oppmerksomhet blant utenlandske reisende etter antikken. Engelske turister på 1700-tallet var for eksempel lite interessert i de gamle romernes ingeniørkunst. Det de var ute etter var å se statuer og kunstverk og steder som var viktige i den antikke litteraturen. For italienske reiseguiden var det annerledes. De var fortsatt stolte av kloakken og akveduktene, og så disse konstruksjonene som bevis på sin egen gamle og avanserte sivilisasjon (Sweet, 2010).

I dag er Cloaca Maxima et av veldig få monumenter fra perioden før den romerske republikken som er bevart. Som vanlig turist kan man riktignok ikke se mye av den. Det er mulig å se utløpet på venstre elvebredd når man står på broen Ponte Palatino over Tiberen og ser mot sør. Den danske forfatteren Vilhelm Bergsøe stod omtrent her og beskrev utløpet i boken sin om Roma under Pave Pius IX:

«Dette vældige arbeide, der som en uhyre slange krummer sig under jorden, [...] dens munding som et uhyre svælg gabe tilskueren imøde med en ypperlig vedligeholdt tandrække av peperinblokke» (Bergsøe, 1877).

På Forum Romanum kommer man i dag ikke lenger enn til en låst dør, figur 3. Innenfor den fins en nedgang til Cloaca Maxima, men deler av tunnelen skal være sterkt nedslammet. Bli man stående litt ved døren kan man imidlertid fortsatt nyte den kjente og kjære lukten av kloakk.

Avslutning

En kloakkledning er mer enn bare en kloakkledning, i hvert fall når den begynner å bli over 2000 år gammel. Cloaca Maxima var for romere og Romas tilreisende både av religiøs betydning, en kilde til moralske refleksjoner og et bånd til byens tidlige historie. Kulturhistorie og ingeniørkunst har ofte tettere bånd enn vi tenker på til daglig.

Byplanleggerfilosofen Lewis Mumford kalte Cloaca Maxima «the perfect public works pro-

Figur 3. Ved siden av tempelet for Castor og Pollux på Forum Romanum er det en dør som leder ned til Cloaca Maxima. Døren er låst, men lukten av kloakk er tydelig. Foto: Marit Ruge Bjerke.

ject». Han mente Cloaca Maxima var et av de beste eksemplene på at prosjekter godt kan ha høye initielle kostnader og likevel bli økonomisk lønnsomme når kostnadene fordeles på konstruksjonens levetid (siteret i Fuhrman, 1984). Jeg er usikker på om kostnadene ved tvangsarbeidet og korsfestingen er inkludert i regnestykket, men uansett er det jo fascinerende: I dag er Cloaca Maxima over 2500 år gammel og fortsatt i funksjon, selv om utslippene fra den antagelig ikke er helt i tråd med kravene i EUs vanddirektiv. Ta en tur til Roma og tenk på det!

Referanser

Bergsøe, Vilhelm. *Rom under Pius den niende: skizzer og skildringer*. København: Gyldendalske boghandels forlag, 1877.

Det norske bibelselskap. *Bibelen*. Oslo: Det norske bibelselskap, 1978.

Edwards, Catharine. *Writing Rome: Textual approaches to the city*. Cambridge: Cambridge university press, 1996.

Eitrem, Samson. «Venus Calva and Venus Cloacina». *The classical review*, 14-16. Vol. 37, nr. 1/2, 1923.

Fuhrman, Ralph E. «History of water pollution control». *Journal (Water pollution control federation)*, 306-313. Vol. 56, nr. 4, 1984.

Gowers, Emily. «The anatomy of Rome from Capitol to Cloaca». *The journal of Roman studies*, 23-32. Vol. 85, 1995.

Hopkins, John. «The 'sacred sewer': tradition and religion in the Cloaca Maxima.» I: *Rome, pollution and propriety: dirt, disease and hygiene in the eternal city from antiquity to modernity*. Redigert av Mark Bradley og Kenneth Stow. Cambridge: Cambridge university press, 2012.

Palladio, Andrea. *The Antiquities of Rome (1554)*. Oversatt av Vaughan Hart og Peter Hicks. New Haven and London: Yale University Press, 2006.

Sweet, Rosemary. «The changing view of Rome in the long eighteenth century». *Journal for eighteenth-century studies*, 145-164. Vol. 33, nr. 2, 2010.

van Essen, C.C. «Venus Cloacina». *Mnemosyne*, 137-144. Fjerde serie, vol. 9, 1956.